

‘Fro Paris to Inglond’?

The *danse macabre* in text and image in late-medieval England

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van de Rector Magnificus prof.mr.dr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 25 juni 2009
klokke 11.15 uur

door

Sophia Oosterwijk

geboren te Gouda
in 1959

Promotiecommissie

Promotores: Prof.dr. R.H. Bremmer
Prof.dr. R.K. Todd

Referent: Prof.dr. P.M. King, University of Bristol

Overige leden: Prof.dr. R.L. Falkenburg
Prof.dr. W. van Anrooij
Prof.dr. A.A. MacDonald, Rijksuniversiteit Groningen

WOORD VOORAF

Een sprong van het jonge kind naar de dood in de middeleeuwse cultuur lijkt nu misschien erg groot, maar in de middeleeuwen lagen geboorte en dood vaak dicht bij elkaar. Mijn interesse voor de dodendans kwam voort uit eerder onderzoek naar het jonge kind in de middeleeuwse cultuur, waarbij kindersterfte een steeds terugkerend thema bleek. Hieruit ontstond het idee om de uit deze nieuwe interesse voortvloeiende artikelen te bundelen als aanzet voor een Leids proefschrift.

Zoals veel van mijn eerdere werk toont ook dit proefschrift een bredere aanpak dan “alleen maar” literair onderzoek. Ik vond het een uitdaging om me na zoveel jaren meer op de kunst gerichte studie weer te wenden tot de Engelse literatuur. Bij het bestuderen van de middeleeuwse dodendans is de combinatie van woord en beeld echter cruciaal, waarnaast ook de historische en Europese context van essentieel belang bleek. Het is onvermijdelijk dat een zo brede aanpak kan leiden tot vergissingen en hiaten: hoe meer ik probeer te ontdekken, des te meer word ik mezelf bewust van mijn tekortkomingen. Ik ben dan ook veel dank verschuldigd aan iedereen die me met suggesties en adviezen van althans een aantal fouten heeft weten te weerhouden, en me daarnaast talloze nieuwe inzichten heeft geboden.

Vele collega's worden met name genoemd in voetnoten en dankwoorden in de hierna volgende hoofdstukken, maar Sally Badham en Martine Meuwese verdienen mijn bijzondere dank voor al hun adviezen, informatie, kopieën en morele steun, alsmede Dick Visser voor zijn interesse en betrokkenheid over de jaren. Met vertalingen van de Latijnse teksten hielpen Jim Binns, Reinhard Lamp, Nicholas Rogers en bovenal Jerome Bertram. Ik wil ook Jelle Koopmans bedanken voor zijn inzichten in middeleeuwse Franse teksten en hun historische context. De redacties van *Comparative Drama*, de *Journal of the British Archaeological Association*, en *Word & Image* alsmede de uitgever Shaun Tyas ben ik zeer erkentelijk voor toestemming tot het reproduceren van eerder verschenen artikelen als hoofdstukken in dit proefschrift, alsook het De Gijzelaar-Hintzenfonds voor een beurs die me in staat stelde om foto's te bestellen van enkele van de dodendansmedaillons in MS M.359 in de Morgan Library in New York. Veel dank ben ik ook verschuldigd aan de diverse medewerkers van instellingen en bibliotheken waar ik mijn onderzoek heb verricht; met name de staf en gasten van St. Deiniol's Library in Hawarden, waar tafelgenoten tijdens een avondmaal als reactie op mijn behoedzame uitleg van mijn onderzoek spontaan uitbarstten in het lied “On Ilkley Moor” (“Worms will eat thee ...”) – wederom een bewijs dat (Britse) humor en de dood hand in hand kunnen gaan.

Ook wil ik nog speciaal mijn zus Mary en een aantal andere goede vriend(inn)en en collega's met name bedanken voor al hun steun, adviezen, positieve kritiek, hulp en vertrouwen: Conny Bailey, Cecil Clough, Cliff Davidson, Robert Didier, Miriam Gill, Christa Grössinger, Ilona Hans-Collas, Hartmut Freytag, Netteke Hillen, Didier Jugan, Peter Kerssemakers, Fred Kloppenborg, Stefanie Knöll, Julian Luxford, Mireille Madou en Margaret Scott. Daarnaast ben ik de leden van de Church Monuments Society en de Franse en Duitse dodendansverenigingen zeer dankbaar voor hun bijdragen aan en reacties op mijn voordrachten en artikelen in de afgelopen jaren.

Het is jammer dat mijn vader deze promotie niet meer heeft mogen meemaken, maar ik ben dankbaar dat mijn moeder heeft leren begrijpen wat onderzoek voor mij betekent. Ik draag daarom dit proefschrift op aan mijn ouders.

Van de acht hoofdstukken in dit proefschrift zijn er zes eerder verschenen als artikel:

- hoofdstuk 1 in *Journal of the British Archaeological Association*, 157 (2004), blz. 61-90.
- hoofdstuk 4 in *Comparative Drama*, 36 (2002-03), blz. 249-87.
- hoofdstuk 5 in *Word & Image*, 22:2 (2006), blz. 146-64.
- hoofdstuk 6 in P. Horden (red.), *Freedom of Movement in the Middle Ages* (2003 Harlaxton Symposium Proceedings), Harlaxton Medieval Studies, 15 (Donington, 2007), blz. 37-56.
- hoofdstuk 7 in *Church Monuments*, 20 (2005), blz. 40-80, 133-40.
- hoofdstuk 8 in *Church Monuments*, 23 (2008), blz. 62-87, 166-68.

Daarnaast is een deel van de bevindingen in hoofdstuk 2 gepubliceerd als “Of Dead Kings, Dukes and Constables: The Historical Context of the *Danse Macabre* in Late Medieval Paris”, *Journal of the British Archaeological Association*, 161 (2008), blz. 131-62.

--oo0oo--

CONTENTS / INHOUD

WOORD VOORAF	3
INTRODUCTION	7
CHAPTER 1:* Of corpses, constables and kings: the <i>danse macabre</i> in late-medieval and renaissance culture	27
• <i>The emergence of the danse macabre</i>	27
• <i>The spread of the danse macabre</i>	33
• <i>Status and gender</i>	43
• <i>Conclusion</i>	47
CHAPTER 2: ‘Depicte ones on a walle’: The <i>danse macabre</i> in Paris	57
• <i>The historical and political context</i>	57
• <i>The danse macabre mural: location, painting and poem</i>	59
• <i>The Spanish dança de la muerte and the Latin-German Totentanz</i>	65
• <i>The dissemination of the danse macabre in manuscripts and print</i>	67
• <i>History or convention: a new interpretation of the danse macabre</i>	72
• <i>Conclusion</i>	85
CHAPTER 3: ‘Owte of the freysshe’: John Lydgate and the <i>Dance of Death</i>	99
• <i>The poet John Lydgate and his visit to Paris</i>	99
• <i>Texts and dissemination</i>	101
• <i>Lydgate’s Dance of Death and the ‘Dance’ of Old St Paul’s Cathedral</i>	106
• <i>Prologue and epilogue, author and translator</i>	112
• <i>The characters in Lydgate’s Dance of Death</i>	136
• <i>Conclusion</i>	
CHAPTER 4:* Lessons in ‘hopping’: the Dance of Death and the Chester mystery cycle	137
CHAPTER 5:* ‘Muoz ich tanzen und kan nit gân?’ Death and the infant in the medieval <i>danse macabre</i>	177
• <i>The medieval danse macabre</i>	177
• <i>Infantia and the Ages of Man</i>	178
• <i>The infant in the danse macabre</i>	182
• <i>The infant in the German Totentanz tradition</i>	184
• <i>The Infantia Christi</i>	187
• <i>Cruel Death or gentle Death?</i>	191
CHAPTER 6:* Money, morality, mortality: the migration of the <i>danse macabre</i> from murals to misericords	197

CHAPTER 7:* Food for worms – food for thought: the appearance and interpretation of the ‘verminous’ cadaver in Britain and Europe	223
• <i>Terminology and emergence of the cadaver effigy</i>	224
• <i>Interpretation and context of the cadaver effigy</i>	228
• <i>The depiction of bodily corruption</i>	232
• <i>Verminous imagery and its contexts</i>	235
• <i>The verminous cadaver effigy in England</i>	238
• <i>The verminous cadaver effigy in Europe</i>	245
• <i>Original appearance and colour</i>	251
• <i>Conclusion</i>	254
CHAPTER 8:* ‘For no man mai fro dethes stroke fle’: Death and <i>danse macabre</i> iconography in memorial art	273
• <i>Introduction</i>	273
• <i>Examples of danse macabre influence on Continental monuments</i>	275
• <i>Danse macabre influences on English monuments</i>	279
• <i>Variations and later examples</i>	286
• <i>Conclusion</i>	293
CONCLUSION	303
APPENDICES	309
BIBLIOGRAPHY	331
LIST OF ILLUSTRATIONS	351
SAMENVATTING	363
CURRICULUM VITAE	369

* *Previously published: see ‘Woord vooraf’.*